

Militarització i protesta sota l'absolutisme borbònic¹

Lluís Roura (U. Autònoma de Barcelona)

Resum /Resumen /Abstract

Les resistències i els conflictes van ser constants sota la monarquia borbònica del segle XVIII. En aquest article l'autor remarca que tan les resistències com els conflictes van ser la rèplica a la inequívoca voluntat de subjecció que la monarquia va mantenir al llarg de tot el segle als territoris de l'antiga Corona d'Aragó. Una actitud que es va expressar reiteradament amb iniciatives de tot tipus, entre les quals, però, sobresurten aquelles que suposaven la militarització tant del territori com de la societat.

Las resistencias y los conflictos fueron constantes bajo la monarquía borbónica del siglo XVIII. En este artículo el autor destaca que tanto las resistencias como los conflictos fueron la réplica a la inequívoca voluntad de sujeción que mantuvo la monarquía a lo largo de todo el siglo en los territorios de la antigua Corona de Aragón. Una actitud que se expresó de forma reiterada con iniciativas de todo tipo, entre las cuales hay que destacar aquellas que suponían la militarización tanto del territorio como de la sociedad.

The resistances and conflicts were constant under the eighteenth-century Bourbon monarchy. In this article the author points out that both –the resistances and the conflicts- were the reply to the unequivocal will of subjection that kept the monarchy throughout the century in the territories of the old Crown of Aragon. This political behaviour was expressed repeatedly by initiatives of all kinds, and mainly by those that involved the militarization of the country and the society.

Paraules clau /Palabras clave /Key Words

Absolutisme borbònic, conflictivitat, monarquia espanyola, segle XVIII, Catalunya, militarització, guerra, guerrilla, exèrcit

Absolutismo borbónico, conflictividad, monarquía española, siglo XVIII, Cataluña, militarización, guerra, guerrilla, ejército

Spanish bourbon absolutism, Riots, Eighteenth century, Catalonia, Militarization, War, Guerrilla, Army

74

1. Guerra, exèrcit i monarquia absoluta

En el pas de l'edat mitjana a l'època moderna el procés de formació dels estats monàrquics va comportar la voluntat d'aquests de controlar i monopolitzar la força militar. Aquest procés convertia la guerra i els exèrcits en un element clau del nou estat; de manera que la rivalitat internacional i especialment la lluita per l'hegemonia duia a cadascun dels estats a potenciar al màxim la seva capacitat militar. Així les noves monarquies van impulsar la incorporació de noves aportacions bèl·liques (com ara les derivades dels avenços en les armes de foc), però les limitacions d'aquestes les havia de dur a una cursa contínua de rivalitat per a disposar d'un exèrcit numèricament superior al de qualsevol altre estat. És precisament d'aquest fet d'on van derivar els principals canvis: tant els relatius a l'organització dels exèrcits com al plantejament i desenvolupament de la guerra. La formació de grans exèrcits es convertiria així en el principal factor de la transcendència socioeconòmica que la guerra va tenir a l'època moderna, tant per l'impacte social que suposaven els reclutaments i per les seves

¹ Aquest treball s'ha portat a terme en el marc del projecte d'investigació "La formación del Estado borbónico (1700-1746)" (HAR2008-03291/HIST) y del "Grup d'Estudi de les Institucions i de la Societat a la Catalunya moderna (segles XVI-XIX)", reconegut per la Generalitat de Catalunya (2009SGR 318).

conseqüències en l'activitat econòmica, com per la repercussió que tenia l'establiment d'una fiscalitat encarregada de fer viable no només la creació sinó sobretot la dotació i el manteniment d'aquests exèrcits.

Aquest procés ha portat sovint la historiografia a considerar que al llarg de l'època moderna s'hauria generat una via de progressiva homogeneïtzació, especialització i professionalització de la guerra moderna. Però aquesta apreciació es correspon més a la intuïció i a una certa dosi de teleologia que a l'anàlisi i contextualització de les fonts documentals i de les estructures i institucions de la societat.

Si, tal com han remarcat alguns especialistes, l'exèrcit i la guerra són, en cada moment, un reflex de la societat, és clar, llavors, que al llarg de l'època moderna la persistència de l'anomenada societat d'Antic Règim i la lentitud de les seves transformacions marcaven també amb uns trets ben característics l'evolució dels exèrcits i de la guerra. Tal com ha assenyalat M. E. Howard,² el limitat panorama de la tecnologia militar va restar fonamentalment inalterat al llarg de l'època moderna, fins a les transformacions industrials del segle XIX. El desenvolupament de la guerra des del segle XV fins entrat el segle XVIII es va caracteritzar, doncs, salvant poques excepcions, per la lentitud, la indecisió i la prolongació dels conflictes. Tot plegat era fruit, en bona part, de les estratègies basades en la prioritat de la defensa (perceptible tant en les estratègies al camp de batalla com en el paper destacat que es concedia a les fortificacions), així com també dels costos i dels problemes generats per uns exèrcits que, sobretot pel que fa a finals del segle XVI i al segle XVII, podem qualificar de "mercenaris"³; i fruit també d'una estructura de la societat basada en el privilegi, que seguia preservant els honors principals de l'oficialitat militar per a la noblesa. Una noblesa, la de l'Europa occidental moderna, que, en contra del que encara assenyalen certes tesis sobre la formació de l'estat, es trobava majoritàriament associada amb els interessos de la monarquia absoluta, i no pas enfrontada amb ella.⁴ De manera que, pel que fa al reclutament, a la imposició de la disciplina i a la subsistència de les tropes, es tractava de qüestions que quedaven majoritàriament en mans d'uns caps militars mercenaris, el lideratge dels quals es mesurava sobretot per la seva capacitat d'enfrontament i imposició sobre la població civil; és a dir, sobre una població que en la seva majoria era camperola, i que solia trobar-se en unes condicions de subsistència tan difícils com les de les tropes que la fustigaven.

Tenint en compte el que portem dit, es evident que la diferent evolució política i social dels diversos territoris europeus implicava una necessària diversitat tant dels exèrcits com de l'evolució de la capacitat militar dels diferents estats. Una diversitat que a vegades ha passat força desapercibuda pel fet que la major part de les monarquies europees es van veure implicades en uns mateixos i gairebé interminables conflictes que, a cada moment, replantejaven qüestions permanentment irresoltes... I tanmateix, l'evolució de les relacions internacionals, marcada per les disputes dinàstiques,

² *War in European History*, Oxford University Press, 1976, p 30.

³ No em refereixo al terme "mercenari" en el sentit que avui podríem aplicar-lo als professionals de la guerra, sinó en el sentit que es tractava d'exèrcits formats en bona mesura per contractistes i capatassos de gent d'armes.

⁴ Vegi's en aquest sentit el plantejament global de David Parker, a *Class and State in "Ancien Régime" France. The road to modernity?*, Routledge 1996, i també William Beik, *Absolutism and society in seventeenth-century France*, Cambridge, 1985.



territorials i econòmiques, no feien més que accentuar la diversitat del potencial militar de cada estat. De manera que, sota l'aparença de la formació progressiva d'un únic model caracteritzat per l'augment d'efectius, l'èmfasi posat en l'organització administrativa i tècnica, i per la forma de desplegament dels exèrcits en el camp de batalla s'amagava, en canvi, un fort contrast que sorgia de la diversitat de situacions en què es trobaven el procés de consolidació del poder polític, la cohesió social, la capacitat econòmica, o la disponibilitat tècnica de cada estat.

La realitat de la dinàmica d'Antic Règim implica encara un altre factor de diversificació i de complexitat en tot tipus de fenomen col·lectiu: el que va lligat a la permanent pervivència de les formes tradicionals. De manera que qualsevol procés d'innovació o de modificació tan sols podia aspirar a imposar-se en la mesura que no anul·lés la realitat anterior, sinó que tan sols s'hi sobreposés. Aquesta dinàmica, en l'àmbit de les qüestions militars, feia que la diversitat no tan sols es constatés en el contrast d'uns exèrcits amb altres, sinó també dins d'una mateixa formació. De manera que els exèrcits sovint constituïen autèntics conglomerats, tant pel que fa a la procedència, la llengua, cultura, religió i ètnia dels seus integrants com pel que respecte a les característiques de la seva formació, a la seva dotació, o a les pautes de conducta, de disciplina i comandament i a la pràctica del combat en el camp de batalla.

La lentitud en l'aplicació dels canvis que s'havien anat produint en el pas de la baixa edat mitjana a l'època moderna,⁵ va caracteritzar també els canvis que es produïrien en el pas del segle XVII al XVIII. Tant en un moment com en l'altre, les innovacions que es van registrar giraven al voltant dels mateixos eixos: aplicació d'avenços en l'ús de la pólvora (especialment facilitant el protagonisme de la infanteria i una major mobilitat de l'artilleria), increment dels efectius, noves estratègies entorn a l'ús de les fortaleses (l'onada impulsada en aquest sentit pel geni de Vauban a finals del segle XVII es perllongaria fins als inicis del segle XIX) i, en fi, la necessària adequació organitzativa i administrativa dels exèrcits; un aspecte, aquest darrer que assoliria protagonisme sobretot al llarg del segle XVIII. Tanmateix, pel que fa a tots aquests àmbits d'innovació, tan sols en el pas del segle XVIII al XIX va poder semblar que adquirien un ritme relativament accelerat.

76

Es tractava, de fet, d'uns canvis que anaven tots ells estretament relacionats. De manera directa, com és sabut, les modificacions de les armes de foc venia afectant tant a la progressiva substitució dels arquers pels mosqueters, com a l'augment del paper de l'artilleria especialment en la mesura que s'avançava en fer realitat una artilleria més lleugera. Així, l'una i l'altra cosa, junt amb la permanència dels piquers, incidien en la progressiva reducció del paper de la cavalleria, i en incrementar el rol de la infanteria en els exèrcits moderns. Tot plegat estimulava noves formes de combat clarament orientades a afavorir l'acció de les armes de foc. Però les limitacions pel que fa l'eficàcia d'aquestes faria que l'atenció prioritària seguís posant-se, com hem dit, en l'augment del nombre d'efectius de les tropes (tècnicament més factible gràcies a la simplificació en la instrucció, que permetien les armes de foc) i alhora en potenciar la seva capacitat, sobretot des del moment en què al s. XVII es generalitza l'acoblament de la baioneta amb el mosquet.

La lentitud en la resolució dels conflictes és el principal testimoni de les

⁵ Vegeu G. Parker: *La revolución militar. Las innovaciones militares y el apogeo de Occidente, 1500-1800*, Barcelona, Crítica, 1990.

limitacions amb què s'era capaç d'introduir innovacions en la guerra i els exèrcits. Així els principals conflictes de l'època moderna es van caracteritzar per poder ser vistos com guerres "interminables". Ho foren les anomenades guerres d'Itàlia, les guerres "de religió", la guerra dels Països Baixos, la dels Trenta anys o la guerra de Successió espanyola; sense descartar d'aquesta consideració les del segle XVIII, especialment si tenim en compte la clara continuïtat que hi havia entre alguns dels grans conflictes. En aquest sentit és inevitable remetre'ns a la que hi va haver, per exemple, entre la guerra de Successió austríaca i la dels Set anys. En totes aquestes guerres era evident que els exèrcits no podien plantejar-se com a objectiu la victòria a través de l'aniquilació de l'enemic. De manera que continuaven essent fonamentalment guerres de desgast i d'assetjament. D'aquí l'èmfasi que al llarg d'aquests segles es va seguir posant en la construcció de fortaleses i en el disseny d'estratègies basades en el seu perfeccionament.

Això ens duu a remarcar que també els canvis que es produïren en l'estratègia i en la tàctica, més que suposar grans innovacions allò que van fer va ser plantejar l'adaptació a noves circumstàncies. És a dir, a les que es derivaven del fort i progressiu increment d'efectius, de la prioritat d'aconseguir unes bones finances, de la necessitat de tenir una gran capacitat de reclutament, de disposar de subministraments i de la logística -sobretot per tot allò que fa als desplaçaments dels exèrcits.

L'estratègia de l'afebliment de l'enemic es convertia així en el principal factor que incentivava el manteniment de les formes més diverses d'acció bèl·lica i d'organització militar. De manera que resultaven pràctiques habituals tant el recurs a les milícies, com la presència de les partides de gent armada, les tàctiques de la *guerra petita*, la pràctica de l'assolament de la terra, o les pautes de conducta pròpies de la guerra a mort.

Però no era només l'estratègia de l'esgotament de l'enemic la que afavoria aquestes pràctiques. La incapacitat de la monarquia per fer realment efectiva la seva voluntat de monopoli de la violència acabava conduint-la, en un context de guerra, a la necessitat de recórrer a les formes més diverses d'organització o d'exercici de la violència, molt sovint associades □ encara que no exclusivament a pràctiques diverses de delinqüència.

Aquestes formes diverses d'intervenció bèl·lica a les quals acabo de referir-me havien de complementar l'eficàcia de l'actuació de l'exèrcit regular; però alhora també l'entorpien, especialment fins que no s'arribés a un nou model d'exèrcit més enllà del marc de la societat d'Antic Règim. Mentre això no es produïa, la "diversitat" pel que fa a la guerra es confonia fàcilment amb la "irregularitat" que caracteritzava l'acció militar.

Els principals pensadors i teòrics sobre la guerra i les qüestions militars⁶ no ignoraven la importància militar i social que suposava la utilització de tot tipus de forces irregulars i de tropes lleugeres, el paper de les quals venia essent tingut en compte de manera explícita, com a mínim des dels inicis de l'expansió colonial europea. G. Parker ha assenyalat, en aquest sentit, de quina manera la conquesta espanyola d'Amèrica ens va deixar el que pot ser considerat com el primer manual de la guerra de guerrilles, en

⁶ Vegeu, per exemple el que escrivia en aquest sentit Guillaume Le Blond a l'article "Guerre" de l'*Encyclopédie*; o el que va escriure Clausewitz a *De la Guerra*, Madrid, 2005 [Berlin 1832] sobre la *guerra popular* i la *guerrilla* (cfr llibre VI, cap. IV).

l'obra de Bernardo Vargas de Machuca,⁷ i ha remarcat la rellevància reconeguda de les tropes irregulars en els exèrcits set-centistes d'Àustria i de Savoia, que en bona part s'havien de convertir en la font d'inspiració del *Tratado sobre las guerras pequeñas* de La Croix (publicat el 1752). De les quals coses en referma la rellevància el fet que entre 1700 i 1800 apareguessin prop d'una cinquantena de volums dedicats a les "guerres petites".⁸

La importància de les forces "irregulars" posa en evidència, doncs, les dificultats de les monarquies absolutes per a fer efectiu el seu objectiu de monopolització de la violència i de la guerra. L'atenció posada en la formació de "milícies" entre les iniciatives del reformisme absolutista del segle XVIII és sens dubte un exponent destacat tant de la necessitat del recurs a les formacions irregulars, com de la voluntat de subordinar aquestes a la disciplina i autoritat dels exèrcits regulars. Però és també un testimoni de la constant problemàtica que generava aquest objectiu i, en el fons de les seves constants dificultats i, globalment, del seu fracàs.

Les milícies, que al segle XVIII havien deixat de ser vistes, a l'Europa occidental, com a cossos merament defensius per passar a ser considerades per la monarquia com a vertaders exèrcits de reserva, eren un recurs que permetia fer front a dos problemes fonamentals dels exèrcits regulars: garantir el nombre elevat d'efectius que podien ser militaritzats, i evitar l'elevat cost del manteniment ja que aquest anava a càrrec del territori que les formava i que havien de defensar. En aquest sentit s'entén la importància que van tenir les milícies ja en la guerra de Successió espanyola i, sobretot, després, al llarg dels conflictes del segle XVIII, en els quals aquestes van aportar de mitjana entorn d'una tercera part dels efectius armats. Les monarquies francesa i espanyola van institucionalitzar les milícies entre el primer quart i el primer terç del segle XVIII, i a Prússia, sota Frederic II s'iniciaria el sistema de la "Landwehr" que constituïria un veritable model per a la milícia de molts altres països.

78

Però la realitat de les milícies quedaria molt allunyada dels objectius dels seus creadors. Als problemes de resistència a la seva creació (com en el cas dels territoris de l'antiga Corona d'Aragó)⁹ s'hi afegien els de les dificultats de la seva instrucció i dotació d'armes, és a dir la seva escadussera eficàcia i els problemes per a imposar-los disciplina i subordinació a l'oficialitat de l'exèrcit regular. En realitat les relacions entre milícies i tropes regulars, més que desembocar en una pretesa integració, no varen fer més que accentuar les tensions d'unes amb les altres i, per extensió, les tensions entre la societat civil (amb les que a fi de comptes més s'identificaven les milícies) i la "societat militar". De manera que les milícies van convertir-se sovint en un viver d'altres formes de violència armada irregular.

La proliferació d'aquestes formes de violència a les societats d'Antic Règim obeïa a motius molt diversos. Moltes d'elles sorgien en els entorns delictius, per a la pràctica del pillatge, del contraban o del bandolerisme; d'altres aparegueren precisament per a fer-los front, o per a protegir les collites, les pastures, les cases, el bestiar; d'altres apareixien, o es reactivaven, en el context d'una guerra, a l'entorn de les múltiples desconfiances locals enfront a les pretensions de monopolització de la violència que

⁷ *Milicia y descripción de las Indias*, Madrid, 1599.

⁸ Cfr G. Parker: *La revolución militar...* p 165 i 203.

⁹ Vegis, en aquest sentit, Ll. Roura: *Subjecció i revolta en el segle de la Nova Planta*, Vic, ed. Eumo, 2006 (especialment pp 61 i següents).

imposaven els estats o la presència dels exèrcits sense oblidar l'eixam d'elements incontrolables que permanentment pul·lulava entorn als exèrcits regulars, immerss en conductes de violència. Els mateixos exèrcits regulars es convertien alhora, especialment arran de les desercions o dels períodes d'hivern, amb l'aturada o ralentització de la guerra, en una important matriu generadora de partides armades... En un intent de síntesi en una altra ocasió¹⁰ les vaig classificar en tres categories: partides de facciosos, partides d'ordre i partides tradicionals i d'autodefensa.

Les partides de facciosos es van donar en bona mesura allà on podien proliferar activitats com el contraban o el bandolerisme. Aquestes partides, no només intimidaven la població civil, sinó especialment els destacaments encarregats de perseguir-los; i solien portar a terme vertaders reclutaments fins i tot amb el compromís de percebre una soldada semblantment com ho feia l'exèrcit, de manera que el nombre dels seus efectius fàcilment era de més d'una trentena d'homes, sobrepassant, en alguns casos, el centenar.¹¹ Els indults reiterats a partides de delinqüents amb la finalitat d'integrar-los a l'exèrcit o de formar cossos "especials", i la facilitat d'aquests per a esquivar tot tipus de disciplina i per a desertar, constituïa un focus constant de violència col·lectiva que posava permanentment en entredit les pretensions formals de les monarquies de monopolitzar-la; i foren un recurs habitual tant al llarg del segle XVIII, com en els conflictes del tombant de segle i de les guerres napoleòniques.¹²

Les partides per a la salvaguarda de l'ordre són també una mostra de com des del poder es propiciaven formes d'organització armada no regular. Algunes d'elles s'emparaven en la pervivència residual de formes d'organització del passat (com la "Santa Hermandad Vieja"); d'altres eren companyies soltes, com els escopeters voluntaris d'Andalusia –creats el 1776–, o les companyies de "Milicia Honrada" de Galícia –que tindrien una actuació destacada a la guerra del Francès o la companyia solta de Castella la Nova, creada el 1792, o els cossos armats creats després de la Guerra de Successió als territoris de la Corona d'Aragó i addictes a la nova dinastia (com les Esquadres de Valls, els Fusellers del regne d'Aragó, i els Fusellers –o Minyons del Regne de València).

Pel que fa a les partides tradicionals i d'autodefensa local, les trobem al llarg de tota l'època moderna, especialment allà on es produeixen situacions de vulneració de la tradició i dels furs o constitucions. Es tracta de formes tradicionals d'organització armada que generalment giren entorn a la responsabilitat o a la capacitat de convocatòria municipal. No és estrany, doncs, que el recel sigui el tret més clar que mostra la monarquia quan es veu abocada a haver de recórrer a la seva mobilització. L'exemple dels *sometents* al Principat de Catalunya és dels més eloqüents: formalment suprimits arran de la imposició de la Nova Planta, van persistir de fet al llarg de tot el segle XVIII. I tot i que el recel de les autoritats borbòniques va fer que s'evités el recurs a la seva mobilització oficial, aquesta acabaria essent inevitable quan davant de conflictes d'importància (com ara la guerra contra França o el conflicte antinapoleònic) la monarquia no trobava alternatives per aconseguir una mobilització armada important en la societat catalana.

¹⁰ Cfr Ll. Roura: "Guerra pequeña y formas de movilización armada en la Guerra de la Independencia" a *Trienio. Ilustración y liberalismo*, 36 (2000), pp 65-93; també Id.: "La guerra moderna: art, diversitat i irregularitat" a *Pedralbes. Revista d'Història*, vol. 1 (2008), pp 51-73.

¹¹ Archives Ministère des Affaires Étrangères (Paris), CP *Espagne*, vol 570, ff 337, 339,374.

¹² Cfr Ll. Roura: "Guerra pequeña y formas de movilización armada..."



Les diverses vies de formació de partides armades no han de ser vistes, però, com a una forma alternativa als exèrcits, dins la societat d'antic règim. Per la monarquia es tractava sempre d'instruments al servei del seu propi poder militar i polític. I així es formalitzava en les reglamentacions de legitimació, on es subratllava la voluntat formal d'equiparació dels membres d'aquestes partides amb els deures i drets propis dels membres de l'exèrcit regular.¹³ En tot cas, però, fou sobretot en els problemes i en les limitacions on l'equiparació va ser més evident: talment com els exèrcits regulars, les partides de gent armada arrastraven els problemes propis de la manca de dotacions tant econòmiques com alimentàries i d'equipament, de la indisciplina i de la deserció, mostrant-se incapaces d'aportar una major eficàcia a l'exèrcit regular més enllà de la momentània o ocasional.

2. Militarització i protesta a la Catalunya del segle XVIII

La monarquia espanyola del segle XVIII, pot ser vista com un exemple destacat en el procés general de culminació de les monarquies absolutes a Europa. Un fet al qual hi van contribuir diversos factors. D'una banda la implantació d'una nova dinastia, sorgida d'un referent clau de l'absolutisme, com era el regnat de Lluís XIV a França. D'altra banda hi va tenir molt a veure el convenciment que en el segle XVII s'havia arribat a una situació de crisi i d'estancament des del suposat esplendor imperial assolit pel regnat dels primers monarques de la casa d'Habsburg. I en tercer lloc va facilitar aquell procés el marc derivat del gran conflicte hispànic i europeu que va ser la llarga guerra de Successió amb la qual es va encetar el nou segle.

En els territoris de l'antiga Corona d'Aragó, el desenllaç d'aquest conflicte va evidenciar de manera immediata tant el pes que suposava el caràcter estricte de la imposició d'un Estat absolutista, com la tenacitat i pervivència de les resistències que, alhora, era capaç de generar en els diversos sectors de la societat.

Tant per una cosa com per l'altra, en el cas del Principat cal tenir molt presents com a mínim tres factors de referència: la realitat fronterera de bona part del territori català, el pes de la Nova Planta imposada per Felip V després del desenllaç de la Guerra de Successió, i el caràcter de capitalitat que exercia la ciutat de Barcelona pel que fa al conjunt de Catalunya.

La realitat fronterera suposava un factor que fàcilment potenciava l'externalització (i internacionalització) de les tensions que generaven les relacions entre la monarquia i la societat. Sens dubte accentuava tant la complexitat de les rivalitats i de les complicitats que s'hi desvetllaven (especialment en tot allò que fa referència al dret i al costum), com la de la diversitat d'interessos econòmics que s'hi generaven, així com les dificultats per a controlar-los. Aquest era el cas tant pel que fa a les activitats de contraban, com als moviments de població (migracions temporals i estacionals, fugues, desercions, etc.). Cal no oblidar, a més, que la frontera "natural" pirinenca, a part de ser una fal·làcia borbònica era una realitat política massa recent per poder ser capaç d'encabir la realitat social i cultural de la població que hi havia a banda i banda de la

¹³ El millor exemple que podem trobar en aquest sentit és el *Reglamento de Partidas y Cuadrillas* que va dictar en el seu moment la "Junta Central Suprema de Gobierno del Reino" (28 desembre de 1808); i que en alguns punts remetia també a les Ordenances Militars. Un reglament segons el qual tant les "cuadrillas" (formades per delinqüents indultats) com les "partidas" passaven a regir-se per unes mateixes mesures, que plantejaven l'homogeneïtzació i homologació respecte de les forces militars regulars. Vegi's sobre aquesta qüestió l'article ja citat: Ll. Roura, "Guerra pequeña y formas de movilización armada...", pp 84ss.

ratlla.

Evidentment la imposició política de *la Nova Planta* és un altre factor que marca l'especificitat catalana set-centista. Ho és per la seva dimensió político-administrativa, però ho és també per la manifesta voluntat d'aplicació del seu significat político-militar com a fruit de la Guerra de Successió. Una voluntat mantinguda al llarg de tot el segle XVIII. De manera que l'àmbit d'aplicació de la Nova Planta (els territoris de l'antiga Corona d'Aragó) experimentarien el format més explícit de l'absolutisme i, per tant, dels seus instruments. I entre aquests, és clar, i amb un lloc destacat, l'exèrcit.

Finalment cal tenir present, com a element marc, el rol de *capitalitat* que exercia la ciutat de Barcelona respecte de tot el Principat. Un rol profundament assumit no només per la societat catalana sinó també per aquells que maldaven per a subjectar-la, o per a administrar-la. Pel que fa a aquesta qüestió, però, la Nova Planta tendiria a reduir a caricatura administrativa i estratègica allò que havia estat un pilar fonamental de la realitat política i cultural del Principat des de l'Edat Mitjana.

Aquests tres factors constantment presents van interactuar al llarg de tot el segle tant des del camp de l'exercici del poder monàrquic com des de l'àmbit de la resistència i de les protestes sorgides dels diversos sectors de la societat catalana. El pes del caràcter bèl·lic –i de la derrota catalana- amb què va plantejar-se la relació entre aquests dos pols va donar a la culminació absolutista de la monarquia espanyola una radicalitat que, més enllà del cas català, il·lustra els elements profunds que caracteritzaven el model d'estat de l'Europa moderna, que es plasmaven en la prioritat atorgada a les qüestions militars, a les de la guerra i a les d'ordre.

A Catalunya la implantació de la dinastia borbònica per la Guerra de Successió, va suposar la militarització de la societat i del territori. Un fet que es va materialitzar amb diferents decisions. D'una banda aquelles que es referien al manteniment d'una notable i permanent presència de tropes regulars sobre el territori del Principat. Un cop acabada la guerra, la permanència de l'exèrcit damunt del territori de Catalunya es convertia, per a la monarquia de Felip V, en una garantia clau per a la consolidació de la nova dinastia i en un instrument fonamental per a la intimidació i subjecció de la societat, sense perdre de vista que sempre continuaria essent considerada com una peça fonamental pel manteniment –o, millor dit, per la voluntat de regeneració- del caràcter imperial de la monarquia hispànica. Tot i els problemes de la monarquia per a fer reals les dades teòriques que es derivaven de les mesures de reorganització de l'exèrcit i de la marina, al llarg de tot el segle XVIII les tropes en guarnició a Catalunya no serien mai inferiors als 20.000 homes; una xifra que contrasta clarament amb els contingents que l'exèrcit castellà havia tingut al Principat al llarg del segle anterior –fins i tot durant el recent conflicte dels “nou anys” (1689-1697) en el qual només excepcionalment va poder arribar, i de manera puntual, a una xifra entorn als vint mil.¹⁴ Sens dubte l'interès d'establir el port de Barcelona com a punt de concentració i sortida de les expedicions

¹⁴ Vegeu F.J. de Vicente Algeró: “La situació militar de Cataluña a mediados del siglo XVIII” *Revista de Historia Militar*, 63 (1987), p 97. Segons F. Sánchez Marcos (*Cataluña y el gobierno central tras la guerra de los segadores, 1652-1679*, Barcelona 1983, Universitat de Barcelona, p 138) les tropes castellanes que hi havia lluitant a Catalunya durant el regnat de Felip IV no arribaven a 4000 homes. Sobre les tropes durant la guerra dels “nou anys”, vegeu Antonio Espino, *Cataluña durante el reinado de Carlos II. Política y guerra en la frontera catalana, 1679-1697*, Bellaterra 1999 Univesitat Autònoma de Barcelona, pp 203 i ss.



militars més importants del segle XVIII¹⁵ va constituir un element més de reforç de la voluntat d'intimidació de la societat catalana per la qual es regia el govern borbònic al llarg de tot el segle XVIII.

D'altra banda, es van prendre mesures de cara a la construcció de noves fortaleses, i a la reactivació de les ja existents, amb un criteri que reflecteix clarament el pes dels condicionants que esmentàvem més amunt. Aquest criteri era el de parar especial atenció en el manteniment i potenciació de les fortaleses de frontera (des de la de Roses fins a la de Castellciutat passant, especialment, per la construcció de la de Figueres), però sense oblidar punts clau de l'interior com ara Berga o Cardona, així com, sobretot, posant una cura especial en la salvaguarda i control de la capital. En aquest cas l'atenció anava adreçada en diferents direccions, però complementàries: control de la ruta que venia de la frontera, passant per Figueres, Girona i Hostalric; control portuari de la ciutat de Barcelona; i, especialment, control social i polític de la capital. Un objectiu, aquest darrer que com és sabut va donar peu a l'obra de major transcendència: la construcció de la Ciutadella, acompanyada d'una planificació militar que contemplava la cura del castell de Montjuïc i el projecte d'una tercera fortificació que es projectava construir entre les dues anteriors, també a la façana marítima de Barcelona. S'aplicava així el principi que ja en el segle XVI havia formulat un dels pares de la monarquia absoluta a Europa:

*Quel principe che ha più paura de' populi che de' forestieri, debbe fare le fortezze; ma quello che ha più paura de' forestieri che de' populi, debbe lasciarle indietro.*¹⁶ (cap. XX)

Les úniques limitacions aparents a aquesta militarització provenien, per part del poder, de la desconfiança generada pel temor a la capacitat de protesta i de mobilització que pogués plantejar la societat catalana. I en aquest sentit tampoc es van estalviar mesures radicals, tot i que per comprendre el seu caràcter aparentment contradictori cal tenir present la conjuntura en la que es plantejaven. Així, tan bon punt es va acabar la guerra de Successió es van dictar ordres de prohibició total de l'ús i possessió de tota classe d'armes per part de la població catalana. El duc de Berwick va publicar al 1714 l'edecte que serviria de referència durant més de vint-i-cinc anys, durant els quals es reiterarien constantment les prohibicions que en aquell edecte es formulaven. Tanmateix, la reiteració evidenciava les dificultats que tenia la monarquia per tal de fer complir les ordres que ella mateixa dictava davant les resistències de tot tipus que es practicaven a la societat catalana.¹⁷

Tot i que aquelles ordres es mantindrien formalment vigents fins a l'esclat dels conflictes armats de finals de segle, la intransigència inicial seria progressivament substituïda per altres iniciatives que adquirien un interès creixent a mesura que la memòria directa de la guerra de Successió anava allunyant-se en el temps. La principal d'aquestes mesures és la que es referia precisament a la voluntat de militarització de la

¹⁵ Des de l'expedició que havia de donar escolta a l'infant Carles en el seu viatge a la Toscana l'any 1731, passant per l'expedició militar a Orà el 1732 i la de Nàpols de l'any 1734, així com les de les campanyes d'Itàlia dels anys 1742 al 1748...

¹⁶ Niccolò Machiavelli: *Il Principe*, (1532) cap. XX.

¹⁷ No s'estalviaven en aquest sentit recursos i argumentacions relatives a drets, privilegis i excepcions que poguessin emparar davant l'administració les negatives o resistències a lliurar les armes, especialment d'aquells que consideraven que no havien d'amagar-se de la seva possessió. A part quedaven, és clar, aquells que les podien tenir ocultes, o l'arbitrarietat pel que fa la prohibició també de les armes blanques.

societat, tant amb la pretensió de la creació de milícies com en la de l'aplicació del reclutament per quintes i lleves. Mesures aquestes que malgrat les aparences no eren contradictòries amb les que hem mencionat abans, ja que el seu objectiu principal, per la monarquia, era precisament alliberar-se de les pautes derivades del dret i costum tradicionals al Principat que tan sols reconeixien la capacitat de la monarquia de mobilitzar, a Catalunya, voluntaris. Era, doncs, un plantejament de braça, per part de l'absolutisme, envers la societat. Per la monarquia la voluntat de creació de milícies i l'aplicació del reclutament forçós que practicava a d'altres territoris peninsulars eren contemplats, a més, com un instrument important per tenir sota disciplina militar aquells sectors que podien ser més propicis a sumar-se a qualsevol mena d'aldarulls o d'iniciatives de protesta. Tan sols feia falta, en la mentalitat borbònica, tenir la capacitat d'imposar una bona disciplina (cosa que no seria gens fàcil) o bé l'habilitat d'evitar una excessiva concentració de població catalana en unes mateixes unitats i en un mateix territori.¹⁸ La força de les resistències que aquest plantejament va generar, va impedir reiteradament al llarg del segle, la seva culminació, tant pel que fa a la formació de milícies de paisans com a la imposició del reclutament forçós. Això es posaria especialment de manifest en la resistència "global" que practicaria la societat catalana entorn als esdeveniments coneguts com a *avalots de les quintes* que van tenir lloc entre els anys 1773 i 1775.¹⁹

El pes social i econòmic de la militarització a la què es va sotmetre Catalunya al llarg del segle XVIII va tenir una expressió notable en les mesures adoptades per l'Intendent (que havia passat a ser la segona autoritat militar, tan sols darrera del Capità General). Aquell tenia al seu càrrec el control de les hisendes municipals, que era factor clau a l'hora de fer front a les despeses que generaven l'exèrcit i la guerra. Aquest fet, així com el circuit tancat en el que es desenvolupava l'economia de l'exèrcit, i el context de guerra, obliguen a la prudència a l'hora de mencionar els suposats beneficis econòmics que la constant presència militar hauria pogut generar al Principat. Aquest era un argument que esgrimien les autoritats militars espanyoles del segle XVIII, i que de manera recurrent han anat recollint alguns sectors de la historiografia espanyola. Però en el seu moment ja va ser un argument rebutjat per observadors tan qualificats com Antoni de Capmany, i en l'actualitat per alguns dels principals especialistes en la història econòmica del Principat.²⁰

¹⁸ Vegeu, en aquest sentit, el criteri que exposava a mitjan segle XVIII el capità general marquès de La Mina, i que recollia i reforçava als anys 70 Pedro de Lucuce a *Precauciones contra alborotos, motines y rebeliones en la plaza de Barcelona* (edició a cura de Lluís Roura, Vic, Eumo, 2002 pp 148-160). Aquest conclouia que "en la guarnición de esta plaza no sólo importa excluir los regimientos nacionales, ya sean de tropa reglada, de fusileros o de milicias, sino que tampoco es conveniente cualquiera regimiento que tenga crecido número de catalanes..." (p 160). La mateixa actitud es mantenia encara en el pensament de les autoritats espanyoles al Principat l'any 1809, com ho evidencia l'informe de l'arquebisbe de Tarragona, D. Romualdo Mon y Velarde, en la resposta del 5 de novembre de 1809 a la Consulta al país, on proposava la conveniència d'organitzar un exèrcit a cada província, però remarcava que "esta Provincia de Cataluña, atendiendo a su población y comercio puede poner un ejército de treinta mil hombres y mantenerlo con poco sacrificio. Mas para utilidad y ventaja de la Nación es preciso y necesario que este ejército se halle fuera de la Provincia, como lo tiene acreditado la experiencia y se está tocando en el día de muy cerca" (Archivo del Congreso de los Diputados, Madrid, Serie General, leg. 6, n 17. La cursiva és meua).

¹⁹ Vegeu Lluís Roura: *Subjecció i revolta...*, pp 79-218.

²⁰ Entre els contemporanis que remarcaven el caràcter econòmicament beneficiós de la presència militar a Catalunya podem destacar a H. Swinburne (vegeu *Viaje por Cataluña en 1775*. Barcelona: 1946; traducció de *Travels through Spain in the years 1775 and 1776*. Londres: 1779); i recollint aquesta línia argumental, pot veure's Ernest Lluch: "La Il·lustració a Catalunya: l'esforç per projectar un país", *L'Avenç* 102 (1987) 6-17; i *La Catalunya vençuda del segle XVIII. Foscors i clarors de la Il·lustració*. Barcelona: Edicions 62, 1996). Els arguments d'Antoni de Capmany, a *Memorias históricas sobre la marina,*



Una de les competències directes de l'Intendent era la qüestió dels allotjaments, sens dubte una de les expressions més immediates de la càrrega que suposava la presència dels exèrcits. A la pràctica es tractava d'un element clau del caràcter no només polític sinó també social i econòmic de la militarització. Els allotjaments (o el seu "equivalent") i els *utensilios* (és a dir, els subministraments bàsics que necessitava la tropa en els seus desplaçaments) eren una càrrega que s'afegia a la fiscalitat marcadament desproporcionada que requeia sobre els antics territoris de la Corona d'Aragó,²¹ i que requeia directament sobre els sectors populars -especialment sobre artesans, menestrals i jornalers, que eren els qui tenien més difícil de poder aconseguir-ne cap mena d'exempció. La prolongació al llarg de tot el segle XVIII del problema dels allotjaments, particularment a la ciutat de Barcelona, on les solucions tècniques i logístiques van ser clarament a l'abast en diferents moments, es convertia en realitat en una mostra més de la concepció que tenia el poder polític respecte de la funció que hi exercia la presència d'un nombrós contingent militar. Es tractava de mantenir i imposar un determinat tipus de relació entre l'exèrcit i la societat civil: la de la imposició del model absolutista d'Estat que s'havia establert des de la Nova Planta.²²

No és estrany, doncs, que tot plegat estimulés constantment la predisposició a la protesta o a la resistència per part de la població catalana. Unes protestes, resistències i revoltes que vindrien esperonades i propiciades de manera immediata pel marc conjuntural (principalment per les situacions de carestia) i per decisions decretades sobre aspectes puntuals (especialment les ordres sobre reclutaments i l'aplicació de mesures tributàries). Al llarg del segle XVIII aquestes situacions i els corresponents aldarulls es veurien reiterats a poca distància uns dels altres. És el que podem constatar amb els que tingueren lloc a l'entorn del 1719, que van donar-se en el marc d'una crisi de carestia que es venia arrossegant des de la guerra de Successió i que s'afegia al context de repressió que va seguir a aquell conflicte, i a una nova crisi política amb França que tensionava particularment la zona fronterera. Van seguir després, especialment amb les temptatives del govern per a establir reclutaments per quintes, les agitacions i protestes dels anys 1726, 1728, 1731-33, 1736-37; algunes de les quals clarament marcades, encara, per un cert epigonisme austriacista. A partir dels anys centrals del segle XVIII les resistències als reclutaments es sumarien a les crisis institucionals derivades del nou model administratiu municipal; com fou el cas, als anys quaranta, de Cervera i d'un bon nombre d'altres localitats del Principat²³ o, a la segona meitat dels anys cinquanta, de Mataró.²⁴ Els problemes de carestia van planar damunt Catalunya al llarg de tot el segle; de manera que les crisis econòmiques podien estendre amenaçadorament les protestes populars pels problemes de subsistència, com succeiria en diferents ocasions entre els anys seixanta i noranta,²⁵ -recordem, si més no, l'abast dels anomenats rebomboris del pa de 1789.²⁶ Tanmateix, en alguns casos, com entorn als anys seixanta, el temor a la revolta va fer que les autoritats adoptessin mesures rigoroses de control de la població;

comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona. Madrid: 1779-1792, t. III, pp. 314-320; i en la mateixa línia interpretativa, vegeu els arguments de Josep Fontana a *La fi de l'antic règim i la industrialització*, vol. V de la *Història de Catalunya* dirigida per P. Vilar, Barcelona: Edicions 62, 1988.

²¹ Vegeu Renate Pieper: *La Real Hacienda bajo Fernando VI y Carlos III*, Madrid: IEF, 1992, 125ss.

²² Vegeu Lluís Roura: *Subjecció i revolta...*, pp 67-71.

²³ Vegeu Josep M^a Torras: "Protesta popular i associacionisme gremial co a precedents de la reforma municipal de Carles III a Catalunya (1728-1771)" a *Pedralbes 8-II* (1988), pp 13-25.

²⁴ Vegeu Pere Molas: *Societat i poder polític a Mataró, 1718-1808*, Mataró, 1973 (especialment capítol cinquè).

²⁵ Vegeu Mercè Renom: *Conflictes socials i revolució. Sabadell, 1718-1823*, Vic, Eumo, 2009, pp 63-127.

²⁶ Vaig fer-ne un balanç dins *Subjecció i revolta...*, (pp 250-265).

de manera que aquestes iniciatives “preventives” per a garantir l’ordre, van fer que en el marc de la revolta espanyola del 1766 la ciutat de Barcelona es mantingués formalment en calma, mentre que a Madrid tenia lloc la important revolta anomenada d’*Squillace*, amb considerables ressonàncies a d’altres capitals, com ara Sevilla, València o Saragossa. En aquest cas la tensió dialèctica entre subjecció i revolta havia bloquejat la protesta popular, però això no volia dir que la seva capacitat de rebel·lió hagués minvat. Es podria constatar poc més tard, arran de la que fou probablement la revolta més important de la Barcelona borbònica a la segona meitat del segle XVIII: la de les quintes del 1773. Una revolta que va mantenir encesa la flama de la protesta, de manera continuada fins al 1775.²⁷

Malgrat els importants esdeveniments viscuts a Catalunya a partir d’aquesta data, entre els quals cal destacar la guerra contra la França de la Revolució, sense oblidar la successió monàrquica i els successius relleus de govern al cap davant de la política monàrquica, una de les revoltes més importants que va tenir lloc –la de València de 1800-1801-²⁸ tenia un marcat paral·lelisme amb la que s’havia viscut a Barcelona l’any 1773. A finals del 1800 s’havia iniciat la protesta, un cop més, arran de les pretensions d’imposar el reclutament per sorteig per tal de formar milícies. La revolta, que culminaria l’agost del 1801, havia tingut un seguiment notable per part dels sectors populars de la població, de manera que enllaçaria, gairebé sense solució de continuïtat, amb la revolta camperola que tindria lloc al mes de setembre, i que estava molt més estretament lligada a la crisi econòmica i a les tensions socials.²⁹

Fins i tot les més clares protestes contra els reclutaments eren, alhora, sempre expressió d’un malestar profund i complex. No es tractava tant sols d’una actitud de rebuig momentani. En el fons hi havia sempre el rebuig a la imposició d’un determinat model de comportament econòmic, tributari, administratiu, militar... que prescindia de les pautes i dels drets establerts pel costum, i que escapava tant als àmbits del poder social tradicional com als de les institucions i de l’administració més properes. Amagava doncs, fàcilment, una dimensió política de les protestes populars, de manera que els avalots poden ser vistos alhora com a expressió del rebuig d’un determinat model polític –el de l’absolutisme borbònic– que podia actuar com un revulsiu quotidià per a l’aparent tranquil·litat de la societat d’antic règim. Ho era per l’hostilitat que encarnava la notable presència militar d’uns exèrcits que campaven a plaer; i ho era pel menysteniment que manifestaven les autoritats envers la realitat social, econòmica i política del país. La profunditat d’aquesta dimensió social i política remetia, de manera inevitable, a un “element fundacional” constantment rememorat tant des de la subjecció que imposava el poder monàrquic com des de les protestes i rebomboris de la societat catalana: el de la Guerra de Successió i la Nova Planta. El seu record era ben viu i volgutament present. Un fet que podem considerar normal en la proximitat cronològica de la primera meitat del segle XVIII, però que anava molt més enllà de la simple memòria viva immediata en els conflictes de finals de segle (com ara durant la Guerra Gran) i de començaments del segle XIX (com durant la Guerra del Francès).³⁰

²⁷ Vegeu Lluís Roura: *Subjecció i revolta...*, pp 120-217.

²⁸ En realitat un enfilall d’una quinzena de motins que van fer que anys més tard Godoy s’atrevis a escriure de manera contundent a les seves memòries, que s’havia tractat d’una revolta més important que la d’*Squillace* de 1766 a Madrid. Vegeu Manuel Godoy: *Memorias* –edició de Emilio La Parra i Isabel Larriba-, Alacant, p 805.

²⁹ Vegeu Manuel Ardit: “Los alborotos de 1801 en el Reino de Valencia”, *Hispania*, xxix, 113 (1969), pp. 526-542.

³⁰ Vegeu Lluís Roura [congrés de Girona]

Aquesta pervivència de les referències a la Guerra de Successió van accentuar sens dubte, en un determinat moment, la consciència que amb el final de l'absolutisme s'arribava també al final del règim de la Nova Planta. Antoni de Capmany ho manifestava de manera contundent, per bé que indirecta, en la presentació del balanç de la consulta feta al país l'any 1809 per la Junta Central, de cara a la convocatòria de les Corts. El sentit profund de l'absolutisme s'havia posat en evidència amb les mesures adoptades per Felip V. El pes de les armes i de l'exèrcit eren, en realitat, la raó última de la política:

En el año de 1708 –subratllava Capmany- abolió Felipe 5º la celebración de Cortes en todas las provincias de la Corona de Aragón, como en castigo de la resistencia armada que hacían a sus derechos a la corona de España en la obstinada Guerra de Sucesión. Sin este motivo ayudado de los ejércitos que combatían a su favor, no lo hubiera podido ejecutar, ni lo hubiera intentado. Entonces se vio que el cañón era la última razón de los Reyes.³¹

Per Capmany la fi de l'absolutisme dinàstic que es materialitzava en unes noves Corts havia de suposar, doncs, no només la fi de la Nova Planta, sinó també el final d'un concepte del poder pel qual les armes, i no pas la raó, eren les que a fi de comptes tenien la darrera paraula.

³¹ “Informe a la Comisión de Cortes” Biblioteca Nacional (Madrid), Ms. 20260¹⁷⁸ f 14vº.

